

İŞLEVSSEL DİLBİLİMDE TEMEL İLKELER

VE

YENİ YÖNELİŞLER

I. Yapısal dilbilimin en önemli kollarından biri olan işlevsel dilbilim (1) günümüzde özellikle André Martinet ve okulu aracılığıyla hem kuram, hem uygulama düzleminde atılımlarını sürdürmekte, en güçlü ve verimli dilbilim akımlarından biri niteliğiyle bilim evreninde kendine özgü bir yer tutmaktadır. Dil olgusunu geçmişe oranla daha da geniş kapsamlı bir biçimde ele alarak tüm çeşitliliği, uzam ve zaman boyutlarındaki değişkenliği içinde kavramaya yönelmesi, ayrıca çalışmalarını örgütlü ve eşgüdümlü biçimde sürdürmeye özen göstermesi Martinet okulunun son yıllardaki canlılığını başlıca nedenleridir.

Ferdinand de Saussure'le Prag Dilbilim Çevresinin uzantısında yer alan işlevselci okul çağdaş dilbilimin doruk noktalarından biridir. Bu akıma bağlanan çalışmaların yöneşme noktasını «işlev» kavramı oluşturur. Söz konusu bağlamda, «konuşucular arasında bildirişimi sağlamaya yarayan öğelerin, bu öğelerden oluşan dilin yerine getirdiği iş»i belirtir bu kavram. Her araç gibi doğal dilin de insan toplulukları içinde yerine getirdiği temel bir işlev vardır, o da bireyler arasında anlaşmayı, bir başka deyişle bildirişimi sağlama işlevidir. Kuramsal temelini bu ilkedен alır işlevselcilik, dilsel gerçekliğin başlıca ölçütü olarak görür onu, dilin öbür işlevlerini ikincil sayar. Çift eklemlilik kuramını benimseyen işlevselcilere göre birbirini izleyen seslerden kurulu söylem düzleminde **değiştirim** yoluyla iki türlü öge saptanabilir: **Anlambirimler** (birinci eklemlilik düzeyi) ve **sesbirimler** (ikinci eklemlilik düzeyi). Anlambirimler iki yönlü, hem gösteren hem gösterilen kapsayan birimlerdir, bir başka deyişle en küçük göstergelerdir; sesbirimler ise içerik kapsamaz, gösterenleri oluşturmaya yarar. İşlevsel özelliği vurgulanan dil çift eklemli ve

sesli bildirişim aracı olarak algılandığı ölçüde kendine özgülüğü açısından kavranmış olur. Yöntemsel bakımdan temel kural, olguların bildirişim gereksinmesini karşılamadaki yerini, görevini belirlemek; buna bağlı olarak da **dil dizgesi** içindeki konumunu saptamaktır. Bu kural belli bir durumda bulunan konuşucunun dilsel davranışıyla onun yol açtığı algılanabilir dilsel yanıtın oluşmasını araştırma düzlemini de kesin çizgileriyle belirler.

Genel nitelikli dil olgusunu da, bu olgunun tikel gerçekleştirmeleri olan çeşitli dilleri de özgüllükleri içinde ele almayı gerektirir işlevsel görüş. Çağdaş kimi dilbilim akımlarında, örneğin üretici-dönüşümsel dilbilgisinden yana olanlarda görüldüğü gibi, bütün dillerin ortak özelliklerini ortaya koymak yerine, ayrılıkları belirlemeye, dillerin tek tek ayırıcı niteliklerini saptamaya, olguları bu çerçevede tutarlı biçimde gözlemleyip sınıflandırmaya özen gösteren işlevselciler; dillerin ortak özelliklerini salt sesli ve çift eklemli, vb. gösterge dizgeleri olmalarıyla, kısacası genel nitelikli dil olgusuna bağlanmalarıyla sınırladıktan sonra ilkece her şeyin dilden dile değişebileceğini vurgularlar. Bu durumda, olabildiğince çok sayıda örnek derlemek, olabildiğince çok sayıda dil betimleyip yeni olgulara, ulamlara, kendine özgü gerçeği kavrayış biçimlerine ulaşmak yöntemsel bir zorunluluk sayılır. Güçlü bir toplumsal yaklaşımla da belirlenen Martinet'ci işlevselcilik, dilin kendi içinde ve kendisi bakımından incelenmesi ilkesinin, toplumla ve dil dışı somut durumla bağlantıları göz önünde tutularak ele alınmasını engellemediği görüşünü de içerir. Çünkü dillerin büyük bir çeşitlilik göstermesinin nedeni yalnızca ses ya da gösterenlerin ayrılığı değildir, aynı zamanda, belirtilen gerçeklerin ayrı olması ve/ya da değişik biçimlerde kavranmasıdır.

Kuramla uygulama arasında denge sağlamaya özen gösteren işlevsel görüş olguları önceden belirlenmiş katı kalıplara sokmak yerine, büyük bir gerçek saygısı içinde, somuttan kalkarak gerçeğe uygun bir çerçeveye ulaşmaya, belli bir dilde karşılaşılan dilsel edimlerin gözlemine dayalı bir yaklaşıma öncelik tanır, her türlü katılıktan uzak bir tutum içinde olguları ele alır. Olanaklı tüm durumlarda örnekler ya da **bütünceler** geniş kapsamlı soruşturular aracılığıyla derlenir ve **belirginlik** ilkesinin kılavuzluğunda işlevsel öğelere ulaşılmaya çalışılır. Her bilim gibi dilbilim de ancak belli bir bakış açısından kalkarak konusunu belirleyebilir; bir başka deyişle kendine özgü bir belirginlik anlayışı içerir. Yoksa tutarlı açıklama-

lar yapmaya, önemliyi önemsizden ayırmaya olanak kalmaz. Yapısal dilbilimin başlıca ilkeleri arasında yer alan belirginlik ilkesi öğelerin bildirişim değerini ya da işlevini saptamaya yarar. Oluşturulan ya da algılanan bildiri düzlemindeki seçme eylemiyle belirlenmiştir bu ilke ve bildirinin, konuşucunun kişiliği, özellikleri üstüne bilgi veren yönüyle aynı bireyin söylemek istediğini birbirinden ayırt etmeyi sağlar. Bir öğenin bildirişimsel nitelikli olması demek «seçilebilir» olması demektir. Buna bağlı olarak da, bir dili betimlemek, konuşucunun birinci ve ikinci eklemlilik düzlemlerinde yapabileceği seçimleri belirlemekle özdeşleşir. Bir öğenin dilbilimsel nitelikli sayılabilmesi için, söz konusu dil açısından belirgin nitelikli olması gerekir. Bu ilkenin ışığında olgular işlevlerine göre sınıflandırılır. Her dilin kendine özgü yapısı, bir başka deyişle, birbirinin yerini alabilen öğelerin dizisel boyutta kurduğu karşılık bağıntılarıyla; söylemde birbirini izleyen, dizimsel boyutta yer alan öğelerin aykırılık bağıntılarından oluşan dayanışık bütün fiziksel, seçil olgular aşılarak böyle belirlenir; bu devingen bütünün işleyişi de bu yoldan betimlenir ve açıklanır. Söz konusu bütün eşsüremli düzlemde yer alır kuşkusuz ,ama durağan değildir, artsüremli boyutla da çelişmez, bir bütünleyicilik ilişkisi kurar onunla. Özellikle Martinet'nin genel ve betimsel dilbilim, her şeyden önce de sesbilim konularında yaptığı çalışmalar, artsüremli sesbilim incelemeleri, tarihsel sesbilgisini işlevsel bir çerçeveye oturtma girişimleri (2), kimi açılardan bugün de tartışılan eşsüremli/artsüremli çelişmesine en gerçekçi çözümü getirmiştir: Diller hem sürekli bir işleyiş içindedirler; hem de bildirişimi aksatmayan bir değişim ve değişkenlik gösterirler. Bu bakımdan olguları, aralarında kopukluğa yol açmadan, gerçeklik düzlemindeki görüntülerinden yola çıkarak değerlendirmek gerekir. Martinet, ayırıcı özelliklere dayanarak sesbirimleri eklemleme yer ve türlerine göre sınıflandırmış, aynı tür eklemleme içerenlerle aynı yerde oluşturulanları bağımdaşlıkları açısından incelemiş, hem dizgeyi belirleyen özellikleri, hem de dengenin sarsılma noktalarıyla evrim doğrultularını ortaya koymaya çalışmıştır. Evrim boyutu da, olguları birbiri ardı sıra belirtmekle yetinmeyen, açıklayıcı olmaya özen gösteren, bir yandan olabildiğince az sayıda öğeye yönelen en az çabanın, bir yandan da olabildiğince çok sayıda öğe isteyen bildirişimsel gereklerin koşullandırdığı işlevsel verime dönük bir yaklaşımla kucaklanır böylece. Dilin iki eksenini oluşturan dizimsel düzlemle dizisel düzlemin özellikleri birbirini dengeleyici

iki eğilim çerçevesinde kavranır: Dizimsel baskıdan kaynaklanan benzeşim eğilimi ve dizisel baskıdan kaynaklanan ayrışım eğilimi. Bütün bunlar, evrimin açıklanmasında her dilin kendine özgü yapısının göz önünde tutulması gerektiğini ve, sonuç olarak, dillerin, işleyiş içinde bulunmaları nedeniyle değiştiğini ortaya koymaktadır (3).

Somut gözlemlerden kaynaklanan ve dilsel gerçekliklerle doğrulanan bu ilkeler aşırı boyutlara ulaşan çeşitli kurgul görüşlerin sarkıncalarını da ortaya koyar. Dilbilim dışı **yapısachlıgım** kimi yönlerini bu açıdan eleştiren Martinet yapısalcılık üstüne bugün de sürdürülen tartışmalara ışık tutabilecek, kimi tartışmaları gereksiz kılabilir, özellikle de, herhangi bir ayırım gözetmeden yapısalcılıktan söz etmek yerine **yapısalcılıklardan** söz etmenin günümüzde daha doğru ve gerçekçi bir tutum olacağını gösterir nitelikte saptamalarda bulunur. Bilgine göre «dilbilim dışı çevrelerde 'yapısalcılık' diye adlandırılan akım kuşkusuz son çözümlemede dilbilimsel yapısalcılıktan türemedir. Ama birinden öbürüne geçiş çok özel koşullarda gerçekleşmiş, dilbilimsel yapısalcılıgın son derece özel bir türünden yola çıkmıştır. Olguların gözlemlenip incelenebilmesi için kuramsal bir çerçeve oluşturma amacını güden araştırmacılardan çok, kurgul düşüncelere eğilimi olan kişilerin ürünüdür bu ve son çözümlemede Claude Lévi-Strauss'un öğretiminden kaynaklanır. Lévi-Strauss genellikle dilbilimsel gözlemin ortaya koyduğu ulamları eğretilmeli biçimde kullanarak işlem yapmıştır. Bu öğretim de Roman Jakobson'un öğretimine dayanır: Jakobson olguların gözleminden genel yargılara en hızlı biçimde geçmiş yapısalcıdır. Moda olan yapısalcılıkla dilbilimsel yapısalcılık arasındaki karşıtlığı belirtmenin en iyi yolu, bunlardan birincisinin kendisini karşı-tarihselci olarak sunduğunu, oysa Saussure geleneğine bağlanan dilbilimsel yapısalcılıgın eşsüremlilikle artsüremliliği özenle birbirinden ayırdığını, ama Saussure'ü de aşarak, artsüremli bakış açısını, insanlığın değişen gereksinimlerinin baskısı altındaki yapının devingenliğini kavrama aracı olarak gördüğünü anımsatmaktır» (4). Bir başka deyişle, Martinet işlevselciliği salt dural nitelikli eşsüremciliğe karşı çıkmakta, dili işleyiş içinde gözlemleyen ve açıklayan eşsüremli betimlemeye öncelik tanımakla birlikte, «durağan yapı» kavramı yerine «devingen yapı» kavramını benimsemektedir. Her öğesinin niteliği öbür öğelerinkine bağımlı olan, her öğesinin öbür öğelerle kurduğu bağınlar aracılığıyla var olduğu dilsel bütün ya da yapı hem sürekli bir

işleyiş hem de gereksinmelerden, bir başka deyişle bildirişimden kaynaklanan bir uyarlanma süreci içindedir. Bu özelliklerinden ötürü de geçici bir denge durumu sunar. Kısacası, süre ve uzam içindeki dilsel değişkenliği yok sayarak aşırı biçimselleştirme işlemlerine girişmek de, mantıksal gerekler uğruna gerçekleri görmezlikten gelmek de (5) Martinet işlevselciliğiyle bağdaşmaz.

Hemen şunu belirtelim ki her özel uygulamada dili her yönüyle ele almak, tüm boyutlarıyla incelemek söz konusu olamaz. Süremlerden birine yönelmek - öbürünü yok saymamak koşuluyla - ve dilin uzamsal bir kesitiyle yetinmek - öbür kesitlerin varlığını yadsılamak koşuluyla - en geçerli tutumdur tikel araştırmalar düzleminde: Olguları belli bir dizge çerçevesinde kavramaya çalışmak, ama koşut dizgeler bulunduğunu da hiç bir zaman unutmamak işlevleri belirlemenin, belli bir bağlamdaki yapıyı saptamanın el elverişli yoludur. Öte yandan, gerçekleri görmezlikten gelmeden, dilsel değişkenliği yok saymadan biçimselleştirici birtakım işlemlere yönelmek de araştırıcının en doğal hakkıdır. Biçimselleştirmenin oranı kuşkusuz kişiden kişiye değişecek, «hafif» bir biçimselleştirmeye yetinenlerin yanı sıra «tümsel» bir biçimselleştirmeye yönelenler de olacaktır. Önemli olan, varılan soyut çizeneklerin (şemaların) gerçeklere, olgulara uygunluğu ve açıklayıcılık gücüdür. Kuramın da uygulamanın da başlıca geçerlik ölçütü buradadır. Bu ölçütü, gerçeklerden kopuk çizeneklerin salt us doyuruculuğunda arayanlar da, birtakım düşünyayı ya da «dünya görüşleri»ne uygunlukta bulanlar da kuşkusuz (dil) bilim dışı kaygılara ağırlık veren kişilerdir; bu nedenle de dilbilimsel yöntembilimi ilgilendirmezler.

II. Uluslararası İşlevsel Dilbilim Kurumu Martinet işlevselciliğinin örgütlenmiş biçimi olarak görülebilir. 1974'ten bu yana uluslararası toplantılar düzenleyen (6) işlevselciler 1 temmuz 1976'da, görüşlerini yaymak, çeşitli ülkelerde aynı doğrultuda çalışan bilginler arasında ilişki kurmak, araştırmalar sırasında ulaşılan sonuçların tez elden duyurulmasını sağlamak amacıyla bu derneği kurmuşlardır. Martinet ve genel olarak onun görüşleri çevresinde toplananlar (örneğin, G. Mounin, H. Walter, J. Martinet, C. Clairis, D. ve F. François, A. - M. Houdebine, F. Bentolila, C. Hagège, J. Mulder, P. ve M. Léon, A. Tabouret-Keller, S. Elbaz, M. Mahmoudian, F. Lo Jacomo, J. - P. Goudailler, vd.) derneğin kurulmasıyla birlikte etki ve etkinlik alanlarını daha da genişletmişler, *La Linguistique* (P.U.F.) dergisinin

1977 başlarında (sayı 13-1) bu derneğin yayın aracı olmasıyla akımın yayılma gücü iyice artmıştır.

Uluslararası İşlevsel Dilbilim Kurumunun 10-15 temmuz 1979 tarihleri arasında Rabat'ta düzenlediği «VI. Uluslararası İşlevsel Dilbilim Kolokyumu», işlevselciliğin yukarıda değinilen özelliklerini çok iyi yansıttığı gibi bunların uzantısında beliren yeni eğilimleri de çok iyi dile getiren, akımın kapsamını iyiden iyiye genişlettiğini gösteren bir toplantı olmuştur⁷ ve kuşkusuz, işlevselciliğin gelişiminde önemli bir aşama niteliği taşıyacaktır. Sesbilimden kalkarak dalga dalga genişleyen ve özgün bir sözdizim görüşüne ulaşan okulun hem gösterene hem gösterilene dengeli biçimde yöneldiğini, dil içi olguların yanı sıra dil dışı etkenlere de gereken yeri verdiğini, mantıksal göstergebilime karşıt olarak toplumsal ya da bildirişimsel diye adlandırılabilir bir göstergebilimin⁸ gelişmesine katkıda bulunduğunu (derneğin amaçlarından biri de «göstergebilim uzmanlarıyla işbirliği»⁹ yapmaktır), bildirişim zorunluklarının gerektirdiği her durumda dil düzeltim ya da düzenlemesine dönük girişimlere olanak tanıyan bir yaklaşım türü içerdiğini, kısacası dilsel gerçeklikler üstüne kuşatıcı ve gerçekçi biçimde eğildiğini inandırıcı kanıtlarıyla ortaya koymuştur bu toplantı.

Dört temel konu ya da izleğin ele alındığı Rabat toplantısında gösteren ve gösterilene özgü olguların yanı sıra göstergeler dizgesinin tüm bileştiricileri açısından incelenmesinde kuramla somut olgular arasındaki ilişkilerin içerdiği sorunlar, betimlemenin kalkış noktası olan bütüncenin belirlenmesine değgin konular ele alınmış, gösterge değiştirme ya da üretme yolundaki girişimlerin nitelik ve kapsamıyla ilgili gözlem ve önerilerde bulunulmuş, temel konulara ilişkin dört yazanak (rapor) dışında on dört de bildiri sunulmuştur.

Dil göstereninin ayrıntılı nitelikli oluşturucuları ele alınmıştır «artsüremlilik, devingenlik ve değişkenlik» konusu çerçevesinde (izlek III, yazanakçılar [raportörler]: G. Madonia ve J. C. Guillon [Sorbonnel]) Sesbilim düzleminde evrim sorunlarıyla dil dizgesinin işleyiş koşullarını birbirinden yahtmayan bir anlayış içinde, «özgür değişke», «sesbirimin dağılım alanı», «artıkbilgi», vb. incelenmiş, böylece, uzun süre özellikle sesbilim alanındaki etkinlikleriyle dikkati çeken Martinet işlevselciliğinin bu alandaki çabalarını yoğun biçimde sürdürdüğü, yeni yaklaşımlar içinde bulunduğu -son yıllarda H. Walter, A.-M. Houdebine¹⁰ gibi araştırmacıların yaptığı çalışmalardan sonra bir kez de Rabat toplantısında tanıtılmıştır.

Göstergesel «içeriğin işlevsel açıdan incelenmesi»yle göstergenin iki yönüne ilişkin çalışmalar bütünlenmiştir (İzlek III, yazanakçı: S. Gutierrez [Oviedo]). Gösterilen düzleminde anlam ögeciklerinin ya da içeriğin kapsadığı ayırıcı özelliklerin değiştirim yoluyla saptanmasından yola çıkılarak, Martinet'nin **değerbilim** (axiologie) adını verdiği, bir tür «işlevsel anlambilim» olarak tanımlanabilecek dâlin sorunları üstünde durulmuştur. Bilindiği gibi, XX. yüzyıl dilbilimi, dolaysız olarak algılanan sesçil düzlemle (sesbilgisi) her dildeki ayırıcı özelliklerin oluşturduğu düzlemi (sesbilim) birbirinden ayırt ederek büyük bir aşama yapmıştır. Bu türden bir ayrımı kısa bir süre önce A. Martinet anlam konusunda da öngörmüştür¹¹. L. Hjelm-slev'in anlamsal tözü daha başlangıçta bir yana itmesi, L. Prieto'nun sözceden kalkarak sonuca ulaşmaya kalkması, bilgine göre, gösterenden soyutlanmış gösterilen incelemesini bekleyen güçlüklerle karşılaşmıştır. Gösterenle gösterilen arasındaki bağıntının tek yönlü bir nitelik taşıdığını, gösterenin salt gösterileni aktarmak için var olduğunu belirten Martinet, herhangi bir dilden bağımsız olarak anlam sorunlarını ele alacak **anlambilime** karşıt olarak, belli bir dildeki anlamsal değerleri inceleyecek **değerbilimi** tasarlamıştır. Görüldüğü gibi söz konusu iki dal arasındaki karşıtlık sesbilgisiyle sesbilim arasındaki karşıtlıkla aynı türdendir (bu koşutluğu daha iyi yansıtmak için Türkçede **anlambilgisi/anlambilim** terimleri de kullanılabilir).

«Kuram ve olgular arasındaki ilişkiler» konusu (İzlek II; yazanakçı: G. Mounin [Aix-en-Provence]) tüm dil dizgesi açısından irdelenmiştir. Soruşturu, denek, bütünce sorunlarından kalkılarak biçimselleştirmeyle dilbilim kuramının özelliklerinin ele alındığı çalışmalarda bir dış ölçüt olan **gerçeğe uygunluk** ölçütünün kuramın iç ölçütlerinden biri sayılan **yalınlık**'tan çok daha önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Buraya değin anılan konular dilbilimsel betimlemenin çeşitli yönleriyle sorun ve koşullarına, dil olgusunun değişik açılardan en iyi biçimde saptanmasına ve sunulmasına ilişkindi. «Çağdaş toplumda dilbilimcinin işlevi konusu (İzlek I, yazanakçı: B. Vardar [İstanbul]) ise bildirişim gereksinimleri doğrultusunda olguları değiştirmeye, yeni yeni göstergeler yaratmaya, dilbilimcinin göstergeler üstünde girişimlerde bulunmasına, bu türlü etkinliklerin başlıca koşullarına değgindi. Genel nitelikli birtakım dilbilim ilkelerinin (ikincil nedenlilik, dilsel verim, vb.) yanı sıra somut nitelikli olgu ve gerçekleştir-

melerden esinlenen yazanak da, çeşitli uzmanların gözlem ve açıklamaları da koşulların el verdiği durumlarda dil üstünde etkin girişimlerde bulunulabileceğini kesin bir biçimde ortaya koymuştur. Bu arada, **Türk Dil Devriminin işlevselcilerin savlarını kanıtlayan, bildirişim zorunluklarının gösterdiği doğrultuda yer alan, dilsel dengeyi sağlayan, ikincil nedenliliği ve verimi artırmaya olanak sağlayan bir uygulama olarak görüldüğünü de belirtmeliyiz.**

Rabat toplantısında sunulan bildiriler de yukarıda belirtilen doğrultularda işlevselciliğe hem kuram hem uygulama açısından katkıda bulunmuştur. Örneğin, R. Diez anlam alanı ve yananlamı irdelerken G. Kassai dil dizgesi ve çağrışım sorununu ele almış, M. Mahmoudian sözdizimde birim ve sınıf, F. Lo Jacomo dilin çizgiselliği kavramları üstünde durmuş, olgular böylece hem dizisel hem dizimsel açılardan incelenmiştir. Öte yandan, bölgesel Fransızcaların vurgulamasına ilişkin gözlemlerde bulunan M. ve P. Léon'un bildirisi aynı dilin uzamsal çeşitliliği içinde ele alınmasının verimli sonuçlarını örneklendirmiş, F. D'Introno toplumdilbilim araştırmalarının çeşitli görünümüne, özellikle de dilsel-toplumsal eşdeğişirliklere değinmiştir. C. Tatilon'un toplumsal göstergebilime bağlanan ve tanıtı betiklerini inceleyen bildirisi, A. Lahbabi'nin şiirde kişisel deneyimlerini yansıtan sunuşu, vb. işlevsel dilbilimin alanını iyiden iyiye genişlettiğini göstermektedir.

İşlevsel dilbilim bugün dil olgularını tüm boyutları içinde ele aldığı gibi, geniş kapsamlı bir uygulamalı dilbilim anlayışı da benimsemekte, dil düzeltimini, dili varsıllaştırmayı, toplumun ulaşmış olduğu evrim çizgisinde beliren bildirişimsel gereksinimleri karşılamayı amaçlayan çalışmaları desteklemekte, bu arada dil öğretimiyle de yakından ilgilenmektedir. Bunun en son örneği, ilk dağıtımı Rabat toplantısında yapılan **Grammaire fonctionnelle du français** (Fransızcanın İşlevsel Dilbilgisi) adlı yapıttır. Martinet yönetiminde hazırlanarak CREDIF kurumu adına yayımlanmış olan bu eğitsel amaçlı kitap¹² «Fransızca öğrenen ve öğretenler»e yardımcı olmayı amaçlamaktadır ve geniş bir çevreye yayılmaya adaydır. Başlıca odaklaşma noktası Paris V Üniversitesi (René Descartes, Sorbonne) «Genel ve Uygulamalı Dilbilim Öğretim ve Araştırma Birimi» olan işlevsel görüşün çağın gereklerine uygun olarak dil öğretimi alanında da sınanması kuşkusuz kuramı güçlendirici nitelikte bir yöneliştir. Her şeyden önce dilin gözlemine dayanan, hiç bir biçimde tündengelimli yaklaşımlarla yetinmeyen, görgüllüğe büyük önem veren bir kuram

için bu yönelişi doğal saymak gerekir. Rabat toplantısında Martinet' nin, kuramını «görgül-tümdengelimli» olarak nitelediğini de burada belirtmeliyiz. P.L. Garvin'in de açıkladığı gibi, görgüllük ilkesi «incelenen konuyla inceleme sırasında kullanılan yöntemin niteliklerine ilişkin tüm varsayımların insanın toplumsal davranışının», bir başka deyişle, «konuşan bireylerin davranışlarının gözlemlenmesinden kaynaklanmasını ve bu davranışa uygun düşmesini gerektirir»¹³. Verilerden sonuçlara giderken uslamlamanın açık seçik ve ayrıntılı olmasını, somut olgulardan kalkılmasını, dizgenin bu yoldan ortaya çıkarılmasını içerir bu anlayış. Tümdengelimli işlemler de yapabilen, ama dilsel gerçeklerle yakın ilişkisinin ürünü geniş bir deneyime dayanan «diller dilbilimi» (A. Martinet) niteliğiyle işlevselciliğin, gerçekleşmesinden bağımsız olarak dizgeyle ilgilenenlere, olguların gözlemine dayanmayan mantıksal-matematiksel dilbilim akımlarına karşı çıkmasının nedenini burada aramak gerekir.

III. Dilbilimsel nitelikli olguların ortak paydasını bildirişim işlevinde bulan, her şeyin, konuşucunun ayrımlı öğeler (sesbirimler, anlambirimler, anlambirim birleşimleri olan **birleşkebirim [synthème]**ler) arasındaki seçimlerine yön veren bu işlevin gereklerine göre biçimlendiğini savunan Martinet'ci okul, önsellikten kaçınan gerçekçiliği içinde genel dilbilimden uygulamalı dilbilimin çeşitli türlerine ve toplumsal göstergebilime değin uzanan, dallararası ve uluslararası katkılarla canlılığını sürdüren bir akım. Yeni gelişmelere de alabildiğine açık. Toplumsal-ekinsel olayların dil dizgesini etkilemesini göz önünde tuttuğu gibi artsüremlilikle eşsüremliliğin, görgüllükle tümdengelimlin sınırlarını da çok iyi belirleyen bir yaklaşım türü. Dili betimlemekle kalmıyor, çeşitli düzlemlerde en elverişli çözümlere giden yolları da açmayı görev biliyor. Kuşkusuz hiç bir kuram gibi eksiksiz değil. Örneğin dilbilimin iç bölümleri konusundaki bulanıklığı gideremiyor. Sesbilim ve sözdizim dışında, anlambirimlerin sözdizime bağlanmayan birleşimleriyle anlamlarını inceleyecek bir sözlükbilim öngörmek yerine böyle bir dalın biçimbilim bölümüne denk düşen bir **birleşkebilim** (türevleri, bileşik biçimleri inceleyen dal: **synthématique**) tasarlaması, hem dilbilimsel sınıfları belirleyen döküm işleminde, hem de sözdizimsel incelemede değerbilime yer vermesi¹⁴, buna karşın bir dilin «değer»lerinden bağımsız olarak ele alınan sözcelerin anlamını, bildirişim öncesi aşamalara, «derin yapı»lara ilişkin sorunları anlambilime bırakması, vb., güçlükleri ortadan kaldırıcı nitelikte görünmüyor. Kısacası, başka kuramlardan da yarar-

lanılmasına gerek bırakmayacak, var olanla yetinilmesini sağlayacak sonuçlara ulaşamıyor her alanda. Bu bakımdan, tüm çabalara karşın, yine de seçmecilik dönemini aşmamış sayılırız. Ama seçmeci çözümlerin çoğunda işlevsel görüşün büyük bir yer tutması gerektiği de açık. Katı kuralcılıktan, doğrulanamaz varsayımlardan kaçınması, dil olgusunu tüm varsıllığı içinde kavramaya yönelmesi işlevselciliğin araştırmacılara elverişli bir çerçeve sunmasını sağlamakta ve söz konusu akım bu özellikleriyle çağdaş dilbilimin üstünde önemle durulması gereken özgün bir boyutunu oluşturmaktadır.

B. VARDAR

1) İlk kez 1929'da İsviçreli dilbilimci Henri Frei, kuralcı dilbilgisine salt tarihsel nitelikli dilbilime karşıt olarak işlevsel dilbilimden söz etmiştir. *La Grammaire des fautes*, Paris, Geuthner et Genève, Kündig, 1929.

2) A. Martinet, *Economie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berne, A. Francke, 1955.

3) Bkz. *Dilbilim*'in bu sayısında «Questions à André Martinet», C. Clairis (propos recueillis par).

4) A. Martinet, «Fonction et structure en linguistique», *Scientia*, 106, 1971.

5) Bkz. not 3.

6) Bugüne değin altı uluslararası toplantı yapılmıştır: Groningen, 1974; Clermont-Ferrand, 1975; Saint-Flour, 1976; Oviedo, 1977; Ioannina, 1978 ve Rabat, 1979.

7) Rabat toplantısı üstüne Fransızca bir tanıtma için bkz. bu sayıda H. Walter'in yazısı.

8) Toplumsal göstergebilimciler bildirişim kavramı çevresinde işlem yaparken, bildirişim amacı içeren olgular üstüne eğilirken mantıksal göstergebilimciler anlamlamaya önem vermekteler. Gerçekte burada bir yalınlaştırma yapmaktayız; yoksa, olgulara yaklaşım türleri çok daha ince ayrımlar içermekte. Başka bir yazıda da belirttiğimiz gibi (R. Barthes, *Göstergebilim İlkeleri*, çeviri: B. Vardar-M. Rifat, Ankara, Kültür Bakanlığı yayınları, 1979, sunu bölümü: «Göstergebilim, Barthes ve 'Göstergebilim İlkeleri'» göstergebilim «birbirıyla yer yer çakışan ama daha çok da çatışan görüşlere, uygulamalara tanık olmakta...» (s. IX); dilbilimle bağıntısı ve kapsamı açısından, «kimine göre dilbilimin yanında ama dışında yer alan, kimine göre dilbilimin kapsadığı, kimine göre de dilbilimi kapsayan bir 'inceleme alanı'» (s. X). Dilbilimi göstergebilimin bir bölümü olarak gören F. de Saussure (*Genel Dilbilim Dersleri*, I, çeviri. Ankara T.D.K. yayınları, 1976, s. 37), anlatım dizgelerinin en karmaşığı, en yaygını ve en belirgin dil olduğundan, dilbilimin her türlü göstergebilimin «genel örneği» olabileceğini de belirtir (a.g.y., s. 62). Anlamlama göstergebilimi bu alanın durultulması en güç bölümü kuşkusuz. G. Mounin yaptığı bir konuşmada bu sorunu ele alarak tarihsel açıdan yazın eleştirisinden kaynaklanan anlamlama göstergebilimini

incelemiş, sözcelerin yüzeysel düzlemdeki anlamını aşarak derin anlama ulaşma çabasını dile getiren bu doğrultudaki etkinlikleri, yapıtı yazara, topluma, yapıttaki çeşitli iç ilişkilere ve okura bağlayan dört türe indirgemistir. Mounin'e göre yapıtın özgül niteliğini en nesnel olarak okurun yapıta gösterdiği tepki ortaya koyar. Bkz. C. Hagège, tanıtma yazısı: G. Mounin, *Sémiologies des textes littéraires*, 1977, *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, cilt LXXIII, 1978-2.

9) *Actes du 5ème Colloque international de linguistique fonctionnelle*, Sorbonne, 1979, s. 7.

10) H. Walter, *La Dynamique des phonèmes dans le lexique français contemporain*, Paris, France-Expansion, 1976, *La Pholonogie du français*, Paris P.U.F., 1977; A.-M. Houdebine, *La Variété et la dynamique d'un français régional* (A. Martinet yönetiminde Paris V Üniversitesi doktora tezi, 1979).

11) A. Martinet «L'axiologie, étude des valeurs signifiées», *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach*, I, Universidad de Oviedo, 1977.

12) Paris, Didier, 1979. - Fransızca öğretimiyle ilgili olarak burada *Pour enseigner le français, présentation fonctionnelle de la langue*, Paris, P.U.F., 1976 (M. Mahmoudian ve başkaları) adlı yapıtı da anmak gerekir.

13) P.L. Garvin, «Une épistémologie empiriste pour la linguistique», *La Linguistique* 15, 1979-1.

14) Örneğin bkz. *Grammaire fonctionnelle du français*, Paris, Didier, 1979.

15) Bkz. A. Martinet, «L'axiologie, étude des valeurs signifiées», *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach*, I, Universidad de Oviedo, 1977.

R É S U M É

Cet article présente d'abord certains des principes fondamentaux et les grandes orientations théoriques de la linguistique fonctionnelle à partir du modèle empirico-déductif martinétien dont l'auteur tient à souligner l'originalité et l'efficacité par rapport aux autres «linguistiques». L'exposé est ensuite centré sur le VIe Colloque international de linguistique fonctionnelle qui a eu lieu à Rabat du 10 au 15 juillet 1979. L'auteur signale notamment que les rapports et les communications présentés à l'occasion de ce colloque, ainsi que d'ailleurs les autres travaux récents dus aux fonctionnalistes, témoignent d'une diversification bénéfique qui enrichit le modèle fonctionnel grâce à des expériences spécifiques et à des procédures adéquates assurant l'équilibre entre l'empirisme et l'approche déductive, la synchronie et la diachronie, la structure et la variation, la description et l'explication, l'observation des faits et l'intervention du linguiste pour tenter de les modifier dans le sens indiqué par les besoins communicationnels.